

Acțiuni de protest ale țărilor socialiste împotriva planului de sistematizare rurală din România (1988-1989). Tensiuni între Ungaria și România

Abstract. *The systematization of villages is part of the Ceaușescu's regime plan for creating the new man. The new man had to live in an apartment in cities (agro-industrial centers) and have similar lifestyles throughout the country, irrespective of area or social class. The issue of national minorities enflamed the international community in the first phase of the program implementation in rural areas. The idea that by 2000, 7,000-8,000 villages were to disappear ; while the rest were transformed into agro-industrial centers caused a wave of protests.*

The Hungarian problem was complicated, because in Transylvania there were about 2 million Hungarians, the largest minority in Romania – mostly living in villages. The mixing of populations in the new village centers implied the dilution of the remaining population of the small Hungarian villages, which would have been lost, together with their architecture, with their social cohesion, with education in their native language and everything else related to their culture. Systematization was immediately perceived by Hungarians as the final stage of the Romanization they had always opposed.

Hungary started a very strong campaign against systematization of villages in Romania, both through diplomatic channels and through the actions of associations and human rights organizations. On June 27, a demonstration was organized in Budapest, attended by 20,000 people. The relation between the two countries became tense.

Beyond these threats, the reality was that the regions inhabited by minorities were as affected as those inhabited by Romanians. Systematization can't be described as an anti-minority process, but as a means of homogenization of a society where ethnic differences persist among others.

Keywords : *systematization, minorities, protest, Romanian exile.*

Sistematizarea satelor a făcut parte din proiectul regimului Ceaușescu de creare a „omului nou”, pentru care dorea un nou cadru de viață – „omul nou” urma să locuiască la bloc, în orașe mai mari sau mai mici (centre agroindustriale) și să aibă un stil de viață asemănător pe teritoriul întregii țări, fără deosebire de zonă sau de categoria socială. *Modernizarea*, din perspectiva regimului, însemna ștergerea trecutului, prin distrugerea centrelor istorice ale orașelor, și distrugerea satelor în totalitate, pe de o parte, iar pe de altă parte, Ceaușescu dorea uniformizarea la nivel național: minoritățile să fie ori topite în masa românească, ori să emigreze pentru ca populația să fie omogenă. Chestiunea minorităților naționale avea să inflameze spiritele. Ideea că, până în anul 2000, 7.000-8.000 de sate aveau să dispară, în timp ce restul ar fi fost transformate în centre agroindustriale, a provocat un val de proteste. Până să aibă un răsunet în Occident, planul de sistematizare a localităților a avut un puternic efect mai întâi la vecinii unguri, care erau la curent cu ceea ce se întâmpla la granițele lor. Celelalte democrații populare au rămas în primă fază într-un fel de expectativă prudentă în ceea ce privește sistematizarea. Aceasta se explică prin grija de a evita să ia partea Ungariei. Acest lucru este semnificativ și pentru Bulgaria și Iugoslavia, chiar dacă relațiile româno-sârbe erau bune; vecinii de la vest aveau totuși motive de temere pentru soarta minorității sârbe din Banat.

În concertul de reacții internaționale, Ungaria s-a evidențiat dintr-un dublu motiv. O dată, pentru că, fiind țară socialistă, condamna politica internă a unei țări-surori, apoi prin rapiditatea și virulența atacurilor împotriva sistematizării. Reacțiile ungarilor fuseseră insignifiante până la plecarea lui János Kádár, în mai 1988. Însă din iunie, oficialii maghiari schimbă tonul¹. Când planul de sistematizare teritorială capătă o coloratură naționalistă, fiind interpretat ca o formă nouă de opresiune la care sunt supuse minoritățile naționale, chestiunea începe să devină mult mai complicată. Aceasta cu atât mai mult cu cât minoritatea maghiară din România era cea mai numeroasă (aproximativ două milioane). Contextul internațional era de așa natură, încât să permită acțiuni de protest concrete, de vreme ce Ceaușescu, în 1988-1989, rămăsese izolat chiar și în relația sa cu țările est-europene, iar nemulțumirea internațională față de politica sa se adâncea tot mai mult. Melanjul populațiilor în noile centre sătești permitea diluarea populației rămase maghiare din micile sate, care ar fi pierdut astfel patrimoniul său arhitectural, coeziunea

1. S. Rosière, „Le programme de systématisation du territoire roumain”, *Les Temps Modernes*, nr. 522, ianuarie 1990, p. 72.

socială, învățământul în limba maternă și tot ce ține de cultura sa. Aceasta părea, în ochii populației maghiare din țară și din afara ei, ca o ultimă manevră ce avea ca scop dispariția de pe teritoriul român a „invadatorilor” unguri, așa cum erau prezentați în manualele școlare sau chiar de către Conducătorul însuși. Sistemizarea a fost percepută imediat de unguri ca stadiul ultim al unei românizări la care ei s-au opus dintotdeauna¹. Dincolo de aceste amenințări, realitatea era că regiunile locuite de minorități erau la fel de afectate ca și cele locuite de români. În ciuda protestelor, sistemizarea nu poate fi descrisă ca un proces anti-minoritar, ci ca un mijloc de omogenizare a unei societăți unde subzistau diferențe printre care și cele de ordin etnic.

Raportul Radio Europa Liberă

Un raport al postului Europa Liberă din 9 iulie 1988 prezenta protestele din partea Ungariei față de politica de sistemizare a satelor din România. Agenția ungară de știri MTI raporta pe 8 mai 1988, de la București, că prim-ministrul român, Constantin Dăscălescu, fusese numit președinte al nou-înființatei Comisii Centrale pentru Sistemizarea Teritoriului și a Satelor. György Valkó, corespondent MTI, sugera pentru Radio Budapesta că planurile României de sistemizare erau menite să slăbească vechile tradiții, inclusiv pe cele de natură religioasă, care rămăseseră încă destul de puternice la sate. Pe 18 mai 1988, în cadrul unei conferințe de presă, scriitorul nonconformist István Csurka spunea că programul românesc era conceput spre a distruge acele zone în care populația încă mai vorbea limba maghiară. La respectiva conferință, a circulat un apel din partea noului Comitet Ungar pentru Protejarea Transilvaniei, pentru o petiție ce urma a fi organizată sub sloganul „Jos mâinile de pe satele din România”².

Pe 27 mai, săptămânalul Organizației tineretului comunist maghiar, *Magyar Ifjúság*, acuza guvernul român de încercarea de a șterge moștenirea culturală maghiară în Transilvania. Către sfârșitul lunii mai, Ministerul ungar de Externe punea la dispoziția jurnaliștilor străini articole din presa oficială în care critica planurile românești de sistemizare. În iunie 1988, la întâlnirea comună dintre Consiliul Oamenilor Muncii și Consiliul Național Agricol, liderul român Nicolae Ceaușescu reitera planul său de a face o reducere drastică a numărului de sate în următorii

1. *Ibidem*.

2. Dan Ionescu, *Chronology of Hungarian Protests at Romanian Rural Resettlement Plans*, Radio Free Europe Research, Radio Liberty, RAD Background Report/129 (Eastern Europe), 9 iulie 1988, OSA Archives, disponibil on-line la adresa <http://www.osa-archivum.org/greenfield/repository/osa:918791fe-c1d6-4a74-95ad-646bebb4477e> (accesat la 15.03.2015), p. 1.

10-15 ani. Conform unei știri date publicității de agenția Reuters pe 6 iunie 1988, István Komoróczy, purtător de cuvânt pentru Ministerul ungar de Externe, făcea publică o plângere oficială față de planul de sistematizare românesc. Acesta susținea că planul era destinat slăbirii identității naționale a minorităților. El arăta că în aprilie deputatul István Oeszi își exprimase față de ambasadorul român la Budapesta, Nicolae Vereș, teama sa în legătură cu planul de sistematizare teritorială, la care acesta nu primise nici un răspuns.

Pe 7 iunie, *Magyar Hírlap* publica un articol despre intenția României de a distruge sute de sate într-o țară cu o populație masivă de etnie maghiară concentrată în județele: Harghita, Alba, Mureș, Bihor, Cluj, Satu Mare, Covasna. Pe 8 iunie, Asociația de Arhitectură Ungară făcea apel la colegii arhitecți din peste 70 de țări pentru a protesta față de planurile de a șterge de pe fața pământului câteva sute de sate din țara vecină – România. Endre Aczél, editor-șef la Newsreel, program al televiziunii ungare, aproba protestul arhitecților. Cotidianul *Magyar Nemzet* publica un interviu cu István Kruppa, secretar al Asociației Arhitecților Ungari, în care oferea detalii asupra protestului asociației. Un comentariu al Radio Budapesta din 12 iunie menționa demolarea cartierului vechi și a monumentelor istorice din București, precum și reconstruirea a 13.000 de sate¹. Conform afirmațiilor făcute la postul de radio, această *revoluție a buldozerelor* nu se limita în mod evident la zonele locuite de minoritățile naționale. Pe 13 iunie, Televiziunea Ungară transmitea un interviu cu John Whitehead, deputat american, care spunea că SUA ar face totul pentru a opri distrugerea satelor. În aceeași perioadă, clubul ungar Ferenc Erdei, al Frontului Patriotic al Poporului Ungar, protesta împotriva acțiunilor românești de natură ecologică și culturală. Pe 14 iunie, prim-ministrul ungar Károly Grósz vizita Asociația Arhitecților Ungari și susținea protestul din 8 iunie de la Radio Budapesta. Acesta promitea să ridice problema la o întâlnire planificată la București cu președintele român Nicolae Ceaușescu. Dincolo de toate aceste proteste ce făceau referire în principal la minoritatea maghiară, Grósz atrăgea totuși atenția asupra faptului că în România nu doar satele ungurești au de suferit de pe urma acestui proiect de sistematizare, ci și satele românești, astfel că nu ar fi corect să construim acțiunea ungară doar ca pe un atac împotriva situației minorităților². Și Asociația Muzicienilor Ungari împreună cu Consiliul Muzical Ungar au susținut apelul arhitecților, chemând Consiliul Prezidențial al țării să ia o atitudine fermă în fața Națiunilor Unite și UNESCO privind tratamentul etnicilor unguri minoritari în România.

La 15 iunie, un apel al Asociației Avocaților Unguri către asociații cu profil similar din toată lumea descria programul de reorganizare a României rurale ca fiind barbar, lipsit de logică, contrar Declarației Drepturilor Omului. Prezidiul

1. *Ibidem*, p. 2.

2. *Ibidem*, p. 3.

Asociației Ungare a Scriitorilor și Institutul pentru Teorie Literară al Academiei Ungare de Științe s-au alăturat protestului împotriva planurilor românești. A doua zi, Liga Tineretului din Ungaria trimitea o scrisoare Uniunii Române a Tineretului Comunist, solicitând să ia poziție împotriva distrugerii satelor. Planul românesc era privit ca fiind împotriva rațiunii, a umanismului și a democrației adevărate. Chiar și săptămânalul iugoslav de limbă maghiară *Hét Nap* critica planul rural de a amesteca etnicii germani cu cei unguri, sârbi și croați în națiunea română¹.

Biserica Ungară făcea apel la credincioșii din toată lumea pentru a bloca planurile românești de a distruge satele. La o conferință de presă organizată de Federația Internațională a Drepturilor Omului, Rudolf Joó, lector în științe politice la Universitatea din Budapesta, descria planul românesc drept genocid cultural². Asociația ungară de film și cea a artiștilor de televiziune impulsiau guvernul ungar și Comitetul Central să insiste ca programul românesc de sistematizare să fie discutat la Națiunile Unite și la întâlnirea din iulie a liderilor Pactului de la Varșovia. Asociația Ungară a Societăților Tehnice și Naturale avertiza asupra consecințelor planurilor românești, Asociația Națională Ungară a Jurnaliștilor își exprima la rândul său îngrijorarea cu privire la sistematizarea satelor, la fel ca și Consiliul Național al Industriilor Cooperative. La sfârșitul lunii iunie avea loc o întâlnire a Asociației pentru Protecția Orașelor și Satelor la Gyula, în apropiere de granița cu România, la care Imre Pozsgay a folosit cuvântul *coșmar* referindu-se la planul românesc. Acesta a spus că la granița de est a Ungariei „suntem alarmați la gândul că în Europa contemporană poate exista un asemenea mod de exercitare a puterii care, în ambiția sa fără margini, poate anihila cultura umană, strivind-o sub călcâiul atotputernic al regimului”. Academia Ungară de Științe observa că planurile românești erau destinate să șteargă toate urmele lăsate de unguri de mai bine de o mie de ani. Consiliul Național Ungar al Uniunii Comerciale protesta împotriva sistematizării într-o scrisoare deschisă adresată Uniunii Comerciale Române. Asociația Ungară a Arhiviștilor acuza liderul român de pregătire a celui mai inuman act împotriva culturii universale din a doua jumătate a secolului XX. Răspunsul României la toate aceste critici consta în a se plânge forurilor internaționale de falsificarea și distorsionarea realității în Ungaria³.

Demonstrația de la Budapesta

Săptămânalul maghiar al Ligii Tineretului Comunist *Magyar Ifjúság* a anunțat că, pe 27 iunie, era planificată o demonstrație de masă în Budapesta, împotriva planurilor

1. *Ibidem*.

2. *Ibidem*, p. 4.

3. *Ibidem*.

rurale din România, avertizând asupra provocărilor și a folosirii demonstrației în scop iredentist. La o zi după aceasta, Radio Budapesta informa că Györgi Fejti, secretar al CC al Partidului Socialist Muncitoresc Maghiar, fusese vizitat de un număr de intelectuali îngrijorați de soarta minorităților din România, printre care și istoricul literar Zoltan Biro, scriitorul István Csurka și regizorul Ferenc Kósa. Șefii Poliției de la Budapesta îndemneau organizatorii manifestației să facă în așa fel încât participanții în masă să se exprime în mod pașnic și să nu existe incitări la ură națională. Conform organizatorilor adunării de pe 27 iunie, provocarea unei „mâini non-ungare” (trimitere către România), inclusiv o posibilă înscenare a unui atac la Ambasada României din Budapesta, ar fi pus guvernul maghiar într-o poziție dificilă pe plan internațional, de care ar fi profitat regimul Ceaușescu¹. La protestul împotriva planurilor de sistematizare s-au alăturat: Asociația Ungară de Pedagogie, Consiliul Național al Cooperativelor Consumatorului, Federația Fotografilor Ungari, Asociația Ungară pentru Studiul Naturii.

La 1 iulie 1988, postul de radio Europa Liberă dedica manifestației de la Budapesta întreaga emisiune realizată de N.C. Munteanu. Aflăm astfel că pe 27 iunie, la orele serii, în Piața Eroilor s-au adunat mii de locuitori ai Budapestei. La demonstrație au participat cetățeni maghiari din Ungaria, „printre care și mulți plecați, maghiari, dar și români”, unii grupați în organizația „România Liberă”. Pe pancartele purtate de membrii acestei organizații de autoexilați erau scrise mesaje precum: „Trăiască prietenia româno-maghiară!”, „Nu distrugeți satele și istoria României!”, „Jos regimul Ceaușescu!”. În fața mulțimii adunate în Piața Eroilor, nu departe de Ambasada RSR, s-au rostit discursuri împotriva distrugerii satelor și a fost denunțată politica regimului de la București față de minorități. Demonstrații au manifestat în fața Ambasadei RSR, păzită de importante forțe ale miliției. S-au făcut slujbe în biserici, s-au tras clopotele, cu speranța că, poate, la București se va înțelege cum se cuvine semnificația demonstrației de la Budapesta. Pentru postul de radio Europa Liberă, transmisese informații Cornel Roșca, participant efectiv la demonstrație și unul dintre întemeietorii grupului „România Liberă”. Reacțiile de la manifestație au fost prezentate de Emil Hurezeanu².

Manifestația din 27 iunie 1988 înregistra un fapt fără precedent într-o țară din blocul comunist: era cea mai mare demonstrație independentă de acest gen de după Revoluția din 1956 din Ungaria și cea mai amplă care avea loc într-o țară est-europeană comunistă împotriva politicii duse de o altă țară comunistă. Marșul înflăcărat ce s-a îndreptat către Ambasada României s-a desfășurat fără incidente³.

În timp ce presa ungară lăuda protestatarii pentru ordinea și disciplina de care dăduseră dovadă și în timp ce organizatorii vorbeau de începutul unei noi ere în

1. *Ibidem*, p. 5.

2. Arhiva IICCMER, Buletin „Radio Free Europe” (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, C-tin. Munteanu, *Pick of Domestic Bloc* n.r., 1 iulie 1988, ff. 21-24.

3. *Ibidem*.

activitatea politică, Partidul Comunist Român condamna cu tărie întâmplările din Ungaria¹. Nicolae Ceaușescu denunța ceea ce el numea „noi acțiuni ale naturii șoviniste, naționaliste, antiromânești, anti-socialiste”, inclusiv demonstrația din 27 iunie, despre care acesta spunea că ar fi fost organizată cu acceptul autorităților ungare. Ceaușescu a sugerat chiar că Ambasada României la Budapesta ar putea fi închisă și a acuzat că unele cercuri șovine și naționaliste din Ungaria ar fi încercat să distragă atenția de la gravele probleme ale țării prin mijloace practice și în alte împrejurări². Raportul de la postul Europa Liberă din iulie 1988 susținea că Ceaușescu încerca, prin întreținerea conflictului în jurul sistematizării în direcții xenofobe, distragerea atenției de la problemele reale. „În condițiile date, însă, Ceaușescu putea întâmpina dificultăți în maniera sa tipică de a face politică, căci nu era sigur dacă Uniunea Sovietică va permite escaladarea unui atare conflict”, remarcă raportul, care mai releva că era puțin probabil să se meargă atât de departe încât să se închidă ambasada, deoarece o despărțire în relațiile diplomatice între două țări aparținând aceleiași alianțe militare ar fi dus la o escaladare a conflictului la un nivel pe care ambele părți ar fi dorit să-l evite³. La plenara Consiliului Național al Frontului Unității și Democrației Socialiste, o organizație comunistă, Ceaușescu a reiterat ideea că statul ungar ar fi atins noțiuni pe care nici Horthy nu le-ar fi formulat, mesajul fiind difuzat la Radio București în data de 28 iunie. În replică la manifestațiile de la Budapesta, Ministerul Afacerilor Străine de la Budapesta a cerut Ambasadei Ungare de la București să închidă Consulatul General de la Cluj-Napoca. Membriilor consulatului li s-a ordonat să părăsească România în 48 de ore, după cum informau Radio Budapesta, Agerpress și Reuter. Conform comunicatului difuzat la Radio Budapesta în aceeași zi, responsabil pentru ruperea angajamentului consular dintre cele două țări era guvernul român, care ceruse Ungariei să elibereze Centrul Cultural Maghiar în termen de 48 de ore⁴.

Proteste de la Budapesta împotriva planului de demolare a satelor nu au fost îndreptate împotriva poporului român, cu care Budapesta nu dorea să strice relațiile. La Budapesta disputa cu România era considerată o dispută cu regimul aflat la putere în România. S-a subliniat în repetate rânduri în presa maghiară că nu frontierele sunt în cauză, ci anumite aspecte ale politicii interne a lui Ceaușescu. Pe de altă parte, regimul de la București încerca să prezinte protestele de la Budapesta drept șovine și mai ales îndreptate împotriva poporului român⁵. Cele

1. *Ibidem*, p. 6.

2. *Ibidem*, p. 7.

3. Arhiva IICCMER (1988-1989), *Buletinele „Radio Free Europe”*, Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, 20 iulie 1988, Politics, *Old Game, New Rules, Escaladation of Ceaușescu's Nationalist Campaign*, ff. 573-575.

4. Dan Ionescu, *Chronology of Hungarian Protests...*, p. 7.

5. Arhiva IICCMER, Buletin „Radio Free Europe” (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, 13 iulie 1988, *Regimul de la București și politica față de minorități*, f. 252.

mai sugestive, în sensul solicitărilor maghiare, erau lozincile despre care amintea Europa Liberă, afișate în cadrul protestelor de la Budapesta, pe care scria: „Nu Ardealul îl vrem! Vrem trai omenesc în Ardeal!”¹, dar și „Români, nu vă lăsați înșelați, maghiarii nu sunt dușmanii voștri”. Ziarul britanic *The Spectator* vorbea despre faptul că toți cetățenii României sufereau de privațiuni economice și de represiune politică, dar că ungurii și germanii erau supuși unor discriminări suplimentare. „Nu este vorba de *genocid*, așa cum anumiți vorbitori isterizați au spus la manifestația de la Budapesta, dar politica națională este injustă și amintește de ideologia antebelică pro-fascistă”, spunea ziarul britanic. *The Spectator* era de acord că, deși la demonstrația de la Budapesta din 27 iunie, organizatorii și-au exprimat îngrijorarea pentru situația tuturor cetățenilor României care suferă sub Ceaușescu, au existat și accente naționaliste, ecouri ale discursurilor extremei drepte naționaliste din perioada antebelică, fiind totuși foarte diferită față de manifestația din 1938².

Presa din exil observa că mediile de informare din țară nu au transmis mai nimic despre demonstrația de la Budapesta, că practicau *politica struțului*. Așadar nu aveau un punct de vedere al Bucureștiului. Autoritățile române continuau să păstreze o tăcere de neînțeles pentru presa din exil, care considera că se ascundea românilor din țară un fapt cu totul extraordinar și de o maximă gravitate, o demonstrație ce se întâmpla la câteva sute de kilometri de București, unde zeci de mii de oameni protestau împotriva unor măsuri politice ale regimului din România. Până la schimbările aduse de Gorbaciov, practica generalizată în țările socialiste fusese diplomația de culise și excluderea opiniei publice, deși între timp lucrurile se schimbaseră în celelalte țări din blocul estic, nu însă și în România. Exilul românesc înțelegea ca necesar dialogul: Ceaușescu ar fi trebuit să discute cu cărțile pe față, să vorbească deschis despre adevăratele motive ale încordării româno-maghiare, despre faptul că în această țară (deși admite că probabil există și cercuri iredentiste sau șovine) ponderea absolută a protestului o au oamenii, și că reprezentanți ai oficialității au declarat public în repetate rânduri că nu confundă despoții cu victimele.

Cât despre presa străină *tendențioasă*, ea era multiplă și foarte diversă. Și *Borba* la Belgrad, și *Izvestia* la Moscova, și *Rudé právo* la Praga și presa poloneză plus toate marile ziare occidentale criticau nu poporul român sau istoria sa națională, ci politica regimului. Exilul justifică atitudinea regimului de a se ascunde la adăpostul istoriei naționale și al realizărilor poporului român prin faptul că, simțindu-se vinovat, refuza să vorbească la obiect. Radio Europa Liberă releva ce scrisese de fapt presa străină, considerată tendențioasă de regimul de la București. Ziarul *Rudé*

1. Arhiva IICCMER, Buletin „Radio Free Europe” (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, C-tin. Munteanu, *Domestic Bloc*, 13 iulie 1988, f. 247.
2. Arhiva IICCMER, Buletin „Radio Free Europe” (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Emil Hurezeanu, 12 iulie 1988, f. 192.

právo, care este *Scânteia* comuniștilor de la Praga, al căror lider îl decorase personal pe Ceaușescu în urmă cu doar câteva luni cu cel mai important ordin local, publica la 24 iunie un articol despre relațiile româno-maghiare în care vorbea despre reducerea publicațiilor în limba maghiară, a programelor de televiziune, problema refugiaților. *Rudé právo* vorbea și despre plănuita distrugere a mii de sate în România, inclusiv „a unor așezări rurale populate de unguri”. Era pentru prima oară când Cehoslovacia menționa tensiuni între două state comuniste fără folosirea discursului propagandistic de rigoare, ci la obiect. *Rudé právo* cita în primul rând sursele maghiare, pentru că cele românești erau absente, prezentând astfel punctul de vedere al Budapestei, căreia, indirect, îi arăta simpatie¹.

Informațiile redade de postul Europa Liberă proveneau din țările occidentale, din mass-media ungară, din informații oficiale răsăritene. Posturile de televiziune austriece și vest-germane transmiteau în buletinele lor de știri reportaje filmate la demonstrația împotriva politicii represive a regimului Ceaușescu. Postul național de televiziune de la Budapesta prezenta în cursul serii de luni, 27 iunie, la 30 de minute de la începerea demonstrației, un comunicat în care informa că numărul participanților se ridică la 20.000. Se transmitea că vorbitorul și pancartele purtate de demonștranți protestează împotriva politicii autorităților române de deplasare a unui număr mare de locuitori ai țării și de distrugere a numeroase așezări rurale. Agențiile internaționale de presă informau că forțe importante ale miliției au înconjurat Ambasada RSR.

Mulțimea s-a deplasat în liniște spre Ambasada română, unde organizatorii au încercat să înmâneze un memorandum de protest ambasadorului, în jurul orei 21. Organizatorii au așteptat să fie primiți în interiorul ambasadei circa 5 minute, apoi au cerut mulțimii să se disperseze, atunci când au observat că ferestrele și poarta au continuat să rămână închise și în întuneric. Au fost așezate buchete de flori în jurul statuilor Sfântului Ștefan și Sfântului Ladislau din Piața Eroilor și a fost intonat imnul național al Ungariei. Ulterior, mulțimea s-a împrăștiat în mod pașnic².

O emisiune a postului Radio Budapesta reproducea în aceeași seară un fragment din intervenția unuia dintre vorbitori, este vorba de actorul István Bubin, care explica mulțimii că această demonstrație nu este locul extremiștilor și nici al emoțiilor naționaliste³.

Pe 29 iunie 1988, în *Magyar Hírlap* apărea un apel către români pentru a urma exemplul ungarilor și de a demonstra împotriva planurilor de distrugere a sute de

1. Arhiva IICCMER, Buletin „Radio Free Europe” (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Emil Hurezeanu, *Romanian Domestic Bloc, East & Western on Demonstration*, ff. 53-58.

2. *Ibidem*, ff. 54-55.

3. *Ibidem*.

sate. În timpul unei pauze a primei sesiuni a Adunării Naționale Ungare, Zoltán Király a declarat corespondenților occidentali că închiderea Consulatului Ungariei de la Cluj a dus la crearea unei noi situații. Király era un înalt oficial în partid care criticase regimul încă din iulie 1987, când îi trimisese o scrisoare lui Ceaușescu, în care apăra minoritatea maghiară și condamna situația economică lamentabilă a economiei românești, precum și represiunea politică¹. În replică la declarațiile președintelui român, Király a spus chiar că, personal, ar recomanda Comitetului Afacerilor Străine al Adunării Naționale ca acordul de prietenie româno-ungar să fie suspendat; se îndoia totuși că acesta va lua o asemenea decizie². Tot în ziua de 29 iunie, *Népszabadság* publica un protest al Prezidiului Federației Globale a Ungurilor împotriva programului de sistematizare. La rândul său, Comitetul Ungar al Consiliului Internațional al Monumentelor și Siturilor Istorice trimitea o scrisoare către președintele consiliului, în semn de protest față de planurile românești. *Népszabadság* raporta că România înăsprirea regulile de trecere a frontierei, probabil pentru a-i descuraja pe români să fugă și să caute refugiu la vecinii unguri. Pe 30 iunie, Ministerul ungar de Externe protesta față de închiderea Consulatului Ungar de la Cluj, numind acțiunea fără precedent într-o țară socialistă. Protestul a fost transmis însărcinatului cu afaceri al României la Budapesta. Cu toate acestea, secretarul general al Partidului Socialist Maghiar și prim-ministrul Károly Grósz au spus corespondenților occidentali că planurile de a vizita România în viitorul apropiat rămân neschimbate³.

Primul cardinal ungar, László Pakai, s-a exprimat la rândul său împotriva planurilor de sistematizare rurală în săptămânalul ungar *Uj Ember*. Pe 30 iunie, la ora 12, Radio Budapesta vorbea despre faptul că România a anulat trei excursii ale turiștilor unguri din „motive tehnice”. La ora 10 seara, același post de radio raporta că autoritățile de la granița României au respins tot mai mulți turiști unguri care încercau să viziteze România. Conform corespondentului Radio Free Europe de la Viena, conflictul româno-ungar va fi o problemă majoră la reuniunea Pactului de la Varșovia din zilele 15-16 iulie. Diplomații est-europeni sugerau că Moscova lua foarte în serios acest conflict⁴. La întrunirea Pactului de la Varșovia, s-a discutat din nou despre conflictul dintre cele două țări. Întâlnirea dintre Ceaușescu și Rezső Nyers nu a dus la nici un rezultat. Ceaușescu a respins toate acuzațiile părții maghiare, precum și cererea maghiară de a opri distrugerea satelor și strămutarea populației, a respins ideea unei echipe de experți internaționali imparțiali care să verifice situația drepturilor omului la fața locului în România. A refuzat

1. Arhiva IICCMER, Buletin „Radio Free Europe” (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, 13 ianuarie 1988, *Károly Király's Letter to Ceaușescu*, f. 114.

2. Dan Ionescu, *Chronology of Hungarian Protests...*, p. 7.

3. *Ibidem*.

4. *Ibidem*, p. 7.

de asemenea să discute ceea ce partea maghiară considera a fi campania propagandistică anti-maghiară. Singura propunere acceptată de Ceaușescu a fost ca o delegație maghiară a consiliilor populare să poată vizita țara, dar a răspuns evaziv la cererea maghiară de a permite delegației să studieze planul de sistematizare a satelor la fața locului¹.

Poziția exilului românesc

Exilul românesc se aliază campaniei pentru salvarea satelor, susținând deci în acest conflict partea ungară. Românii din exil, ca și maghiarii din exil, erau conștienți că ideile lansate de regimul de la București, că ungurii vor Ardealul, nu sunt fondate și că frontierele stabilite după al Doilea Război Mondial nu pot fi puse în cauză. Așadar, românii și ungurii din exil s-au alăturat pentru a protesta împotriva distrugerii satelor. Reprezentanți ai Ligii Internaționale pentru Apărarea Drepturilor Omului, cu sediul la Paris, membri ai secțiilor maghiară și română ai Ligii au semnat un protest comun împotriva politicii Bucureștiului de nimicire a satelor populate de români, unguri, sași, șvabi, sârbi, de un întreg popor esențialmente de țărani. Printre semnatarii români și unguri ai petiției erau cunoscute persoane publice din exil, ale celor două comunități. Petiția a fost înaintată Parlamentului European și a fost înmănată președintelui Parlamentului European, Lordul Plumb, de către o delegație ce reprezenta numeroase asociații, ligi, fiind compusă din cetățeni francezi de origine română și maghiară. De precizat că era vorba de fapt de trei petiții. Una semnată de ungurii care trăiau în țările europene occidentale, împotriva politicii naționale a lui Ceaușescu, apoi petiția semnată de Alexandru Ion Ghica, președintele secției franceze a Uniunii Mondiale a Românilor Liberi, care exprima solidaritatea organizației față de suferințele minorității maghiare în România și față de distrugerea satelor, și Petiția Comună a Ligii Românești pentru Apărarea Drepturilor omului, despre care am amintit mai sus, semnată de Sanda Stolojan și Mihnea Berindei, președintele, respectiv vicepreședintele organizației, la care se adaugă semnătura Ligii Maghiare pentru Apărarea Drepturilor Omului, cu sediul la Paris. Documentele făceau cunoscute, pe această cale, privațiunile la care erau supuși românii din țară, precum și persecuțiile îndreptate împotriva minorității maghiare. Scopul era să atragă atenția parlamentarilor europeni și opiniei publice internaționale asupra acestei drame.

Exilul spera ca această ultimă măsură legată de sistematizarea rurală să fie picătura care va produce explozia de disperare din partea populației române, amenințată cu distrugerea patrimoniului său tradițional. În opinia lor, numai o presiune

1. „Conflictul româno-maghiar”, *Dialog*, iulie-august 1989, nr. 101/102, p. 14.

energică din partea Parlamentului European și a opiniei publice internaționale din lumea liberă mai putea avea șansa de a opri angrenajul absurd al acestei tragedii umane și economice. Astfel de presiuni trebuiau să fie constante, asociate cu perspectiva unor sancțiuni economice și diplomatice rapide. Aceasta deoarece, în condițiile distrugerii satului, sursa oricărei memorii încetează, românul, ungurul, germanul, evreul, turcul, tătarul, deveniți „oameni noi”, nu mai reprezintă decât persoane desfigurate cultural, ușor de manipulat de propaganda oficială. Într-o țară atât de închisă cum era România, individul nu mai avea posibilitatea să-și exprime personalitatea, considerau ei. Declarația se încheia în spirit de solidaritate: „Poate oare un om normal să rămână impasibil și inactiv în fața acestei experiențe tragice, al cărei rezultat va fi transformarea unei țări europene într-un lagăr de concentrare? Nu, bineînțeles că nu și rostim acest NU împreună cu frații noștri maghiari, polonezi, cehi, slovaci, bulgari, lituanieni, ucraineni, vietnamezi, cambodgieni, laotieni împreună cu care luptăm”¹. Aceste declarații au fost difuzate la conferința internațională de presă care a avut loc la 6 iulie 1988 la Strasbourg, cu prilejul înmânării petiției de protest româno-maghiare împotriva măsurilor de distrugere a peste jumătate din satele României și împotriva politicii represive generale a regimului din țară. Semnatarii explicau pentru Radio Europa Liberă faptul că au înțeles că împotriva acestei măsuri care urmărește distrugerea satelor, românii și ungurii se află în aceeași tabără, având ca dușman comun un regim despot, care sfidează toate regulile și tradițiile civilizației europene. Mesajul transmis de acțiunea comună româno-maghiară era ca europenii să-și dea seama că nu există nici o diferență între români și unguri, că ei sunt deopotrivă preocupați de politica regimului Ceaușescu. Problemele specifice ale minorității maghiare nu erau decât o consecință a politicii generale dezastruoase. Petiția a fost primită cu simpatie și interes de către Lordul Plumb, președintele Parlamentului, considerând că a sosit timpul să se vorbească în Europa despre aceste probleme. Exilul românesc, ca și cel maghiar făceau apel la solidaritate față de popoarele rămase în țările lor, încercând să determine conștientizarea necesității unei solidarități în condițiile date².

În revista presei de la postul Europa Liberă din iulie 1988 era redată o scrisoare deschisă adresată populației României de Consiliul de Conducere al Comitetului pentru Apărarea Păcii din Ungaria, publicată la Lund, în Suedia, unde între 30 iunie și 2 iulie avusese loc sesiunea anuală a pacifiștilor europeni și din țările de limbă engleză. Textul exprima îngrijorarea Ungariei cu privire la situația tot mai alarmantă din România vecină. Se explica că

1. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Emil Hurezeanu, *Romanian Domestic Bloc, Acțiune româno-maghiară împotriva dărâmării satelor în România*, f. 95.
2. *Ibidem*.

cele două popoare au coexistat de secole și au avut probleme numai atunci când au fost influențate de ordinele sau aroganța puterii, și că reconcilierea și existența pașnică sunt dorințele legitime ale popoarelor noastre. Țara aparține celor ce muncesc pământul ei, care și-au construit o casă acolo unde s-au născut, iar legătura cu pământul este un drept elementar al cetățenilor unei țări. Este regretabil că acum se încearcă din nou semănarea discordiei între popoarele noastre, care vor să trăiască în pace, liniște și încredere reciprocă. Nu poate exista o pace separată, pentru români, unguri, sași, sârbi în această regiune, ci numai o pace comună, a tuturor iar păstrarea acestei păci este treaba noastră, a tuturor¹.

Exilul românesc, prin vocea postului de radio Europa Liberă, susținea astfel de mesaje, care făceau apel la buna înțelegere și buna vecinătate, la pondere și responsabilitate în soluționarea și depășirea conflictului româno-maghiar, considerând că miza acestor relații este mult prea mare ca să fie lăsată pradă furiilor dictatoriale sau naționaliste.

Poziția României

Nicolae Ceaușescu părea să fi lansat o campanie împotriva *dușmanilor istorici* pentru a-și justifica eșecul în a satisface nevoile de bază ale populației, precum și determinarea sa de a se opune în continuare atmosferei reformiste din Europa de Est. Cu doar cinci zile înainte de plenara partidului, într-un discurs la o întrunire a membrilor de partid, Ceaușescu amintea „tendența foarte periculoasă care a apărut la un moment-dat în istoria partidului de a lăuda tot ce era străin”, un avertisment cu perdea împotriva greșelii de a urma exemplul sovietic, reamintindu-le cu acest prilej de al IX-lea Congres din 1965 (primul prezidat de Ceaușescu) „care a restaurat mândria națională” ; părea că în România avea loc un reviriment oficial al naționalismului, un joc vechi jucat acum după reguli noi².

Poziția României reieșea și la Conferința post-Helsinki, ocazie cu care Ceaușescu respingea orice acuzație privind discriminarea națională practică de regimul său, arătându-se foarte supărat în legătură cu felul în care guvernul și poporul maghiar discută problemele României. Ceaușescu era de părere că politica externă independentă a României nu era recunoscută de Occident, care lua partea acum unguirilor în conflictul româno-maghiar. Cât despre dărâmarea satelor, Ceaușescu a

1. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Emil Hurezeanu, *Romanian Domestic Bloc*, 12 iulie 1988, *International Press Review on Romania*, ff. 187-190.
2. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, 20 iulie 1988, *Politics, Old Game, New rules, Escaladation of Ceaușescu's Nationalist Campaign*, ff. 573-575.

dedicat acestei teme cea mai mare parte a discursului său. A explicat că proiectul nu avea o componentă etnică, iar ceea ce ar susține ungerii privind dărâmarea satelor populate de etnici maghiari n-ar fi corect. Liderul de la București sesiza că proiectul sistematizării rurale nu-i aparține nici lui și nici partidului, ci a fost adoptat după largi și repetate discuții. Decizia sistematizării a fost luată pentru a împiedica exodul populației spre localitățile urbane, îndeosebi spre București. Ceaușescu a prezentat acest program ca un mijloc de a face satul mai atractiv pentru tineri, prin condiții mai bune de viață, explicând totodată că cele mai mari forme de opoziție și nemulțumiri veneau din partea locuitorilor satelor care n-au fost incluse în planul de sistematizare și care erau nemulțumiți că localitățile lor vor rămâne neatînse¹.

Coincidență sau nu, presa din exil semnala încă din aprilie 1988 că partidul lansase o campanie de întărire a educației patriotice-socialiste. Erau accentuate teme precum cea legată de Transilvania, rolul factorilor comuniști și naționali în istoria patriei. Educația patriotică era motivată, conform propagandei, de necesități obiective solide. Campania părea să insiste mai mult asupra controlului ideologic al partidului, într-o perioadă când țara era tot mai izolată de partenerii Pactului de la Varșovia și de țările capitaliste. Controversa cea mai serioasă însă era cea cu Ungaria. De când Academia Ungară de Științe publicase o istorie a Transilvaniei, istoricii români și propagandiști, chiar Ceaușescu însuși, au criticat întruna distorsionarea istoriei românilor. Ei cereau un răspuns ferm din partea celor pe care îi acuzau a avea o poziție iredentistă și care contesta continuitatea poporului român pe pământul strămoșesc. Regimul accentua că vecinii unguri, prin avansarea unor „teorii eronate, falsifică adevărul istoric și aduc prejudicii prieteniei și cooperării între popoare, buneii-vecinătăți, și mai ales cauzei păcii și a progresului” ; definind noul concept de *socialism, patriotism revoluționar*, Ceaușescu spunea că a fi patriot însemna a lupta împotriva „oricărei discriminări naționale, șovinism și conștințe rasiste și atitudini”, și a milita pentru egalitate în drepturi pentru tot poporul muncitoresc indiferent de naționalitate: „Patriotismul, dragostea și loialitatea pentru pământul pe care te-ai născut sunt expresia conștinței revoluționare. Un adevărat comunist revoluționar patriot trebuie să demonstreze nu doar iubirea față de patrie, dar și devoțiune pentru politica internă și externă a partidului, el trebuie să aibă un comportament în acord cu principiile socialiste de muncă și viață”². Regimul propunea o educație ideologică mai accentuată ca remediu la situația

1. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Emil Hurezeanu, 18 iulie 1988, *International Press Review on Romania*, ff. 447-448.
2. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Crisula Ștefănescu, 29 aprilie 1988, *Patriotism as a Political Tool*, f. 286.

creată. Ceaușescu critica totodată Occidentul pentru că încuraja conflictul în țările din estul Europei. În ceea ce privește emigrația, era descrisă ca o „seducție a Occidentului”, iar emigranții, drept oameni ușor manipulabili tot de către Vest. Autoritățile încercau să oprească valul de emigrație făcând apel la patriotism sau descriind societatea occidentală ca fiind decadentă¹. Toate aceste detalii referitoare la modul în care se poziționa regimul față de realitatea existentă ne ajută să înțelegem perspectiva generală din care se raporta la conflictul legat de sistematizarea teritorială.

În ciuda strădaniei propagandei, au existat și voci din țară care se exprimau împotriva politicii de sistematizare. Mihnea Berindei amintea, în octombrie 1988, de unele demersuri din România, precum mișcarea clandestină „România liberă”, care exista mai ales în Banat și Transilvania, doi dintre membrii săi ajungând la Budapesta, la sfârșitul anului 1987, și punând bazele unei mișcări ce reunea peste o sută de membri, ce susținea solidaritatea cu minoritățile naționale. Aceștia afirmă că națiunea română prețuiește valorile autentic democratice și dorește respectarea necondiționată a principiilor și acordurilor internaționale vizând drepturile omului. Berindei amintea deopotrivă cazul Doinei Cornea și al lui Vasile Vălușescu, care făcuseră o declarație comună și în care vorbeau despre drepturile popoarelor din țară, care au un destin comun, condamnând încălcarea acestor drepturi. El era conștient că vocile celor amintiți nu pot reprezenta poziția majorității, care nu poate fi aflată decât printr-un referendum (ce nu ar fi fost posibil, desigur). Era însă un semn clar că exista o dinamică evidentă în perceperea problemelor minorității ungare și de către români².

Într-un reportaj realizat pentru postul Europa Liberă, S. Orescu vorbea despre solidaritatea dintre românii etnici și minoritățile naționale din țară, constatând instigarea la sentimente ostile înjositoare. Reporterul explica această practică ca având drept scop împiedicarea unei solidarizări a întregii populații împotriva regimului, conform anticului *divide et impera*, căci o opoziție dezbinată era mult mai ușor de învins decât una unită. Acesta condamna manipularea istoriei de către regim în scopul dezbinării, scopul fiind eminamente politic – de a face etnicii unguri și români să uite că sunt victimele aceleiași crize, ale aceleiași regim de abuz și incompetență³. Orescu amintea numele unor protestatari maghiari precum Géza Szócs, Ara-Kovács și mulți alții, sau de origine germană între timp ajunși în Vest ca Herta Müller, William Totok, Richard Wagner etc. Protestul lor avea

1. *Ibidem*.

2. Mihnea Berindei, „Problema minorității maghiare din Transilvania în opinia publică românească și maghiară”, *Dialog*, octombrie 1988, nr. 55/56, pp. 7-9.

3. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Dom. Blow II.08.1988, *Solidaritatea dintre românii etnici și minoritățile naționale*, ff. 200-202.

un caracter specific, cântărind mai greu în ochii Occidentului, deoarece viza politica de asimilare națională practică de Ceaușescu. În opinia exilului românesc, o politică liberală față de minorități era cea mai bună garanție a oricărei liberalizări interne. Raportul explica faptul că, în cele patru decenii de totalitarism, s-au tocit multe asperități, oamenii s-au apropiat unii de alții și că omogenizarea națională nu era în interesul românilor, dimpotrivă, ne sărăcea în orice sens: „Cât privește poporul maghiar – spune acesta –, mai e nevoie să spunem că el se bucură pe drept cuvânt de simpatia întregii lumi pentru felul în care a reușit să înhame comunismul la nevoile omului, creând un model de comunism cu față umană”¹.

Presa din exil expunea abuzurile la care era supusă minoritatea maghiară: acțiunile îndreptate împotriva liceelor din Zalău, Aiud, Cluj, reducerea anuală a numărului de cursuri predate în limba maghiară la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca etc., toate acestea au contribuit la o stare de spirit destul de apăsătoare în rândul etnicilor maghiari, ca și a celor din Ungaria². Presa din exil arăta că problema minoritară constituie un pretext pentru izolarea ermetică a țării și pentru întărirea caracterului polițienesc al statului. Totodată, măsurile represive au provocat și o recrudescență a naționalismului maghiar, atât la noi în țară, cât și în Ungaria. Revista *Művelődés* și revista *Volk und Kultur*, după o existență de patru decenii, au fost desființate în decembrie 1985, respectiv contopite cu revista *Cântarea României*³.

Privită din Occident, părea că niciodată nu mai existase între două țări membre ale unui sistem de alianțe socialist o încordare mai mare decât cea prezentă între România și Ungaria. În decurs de numai o săptămână au existat o demonstrație de masă la Budapesta împotriva regimului Ceaușescu și o rezoluție a Parlamentului maghiar care cerea Bucureștiului să renunțe la planurile de demolare a satelor. Conform rezoluției Parlamentului maghiar, „satele României sunt purtătoare ale unor inestimabile valori istorice și culturale. Ele reprezintă o parte de neînlocuit a moștenirii materiale și spirituale a Europei și a omenirii. Distrugerea acestor valori ar reprezenta o pierdere ireparabilă”⁴.

Întâlnirea de la Arad

În august 1988, în mijlocul tensiunilor tot mai numeroase dintre România și Ungaria în legătură cu tratamentul aplicat minorității maghiare din Transilvania,

1. *Ibidem*, ff. 203-204.

2. *Ibidem*, ff. 36-40.

3. *Ibidem*, f. 745.

4. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Orescu, *Relațiile româno-maghiare în săptămâna 27.06.-03.07.1988*, ff. 38-42

în mod surprinzător pentru presa occidentală, liderii celor două țări au avut o întâlnire la Arad, pe 28 august. Judecând însă după rapoartele ungare asupra întrunirii, partea română rămânea în continuare intransigentă față de chestiunile discutate. Raportul prezentat la postul de radio Europa Liberă observa că, în ciuda conflictului dintre cele două state, România a organizat o primire frumoasă pentru delegația ungară, cu covor roșu și onoruri militare. Totuși, centrul orașului Arad, unde a avut loc întâlnirea, a fost practic sigilat, astfel că delegația ungară nu a avut ocazia să intre în contact cu populația locală, care era alcătuită într-o proporție apreciabilă din etnici unguri¹. S-au discutat cu acest prilej chestiuni precum : Consulatul General de la Cluj (care fusese închis de români în iunie 1988), Centrul Cultural de la București (închis de asemenea în iunie), chestiunea emigranților și reunificarea familiilor. Comisia Ungară a propus reluarea unor acțiuni culturale româno-ungare, unele schimburi de jurnaliști, nereușind însă să ajungă la un numitor comun. Partea română era de acord cu astfel de acțiuni, dar numai sub supravegherea autorităților, în vreme ce partea ungară dorea ceva mai multă independență².

Cea mai presantă problemă discutată la Arad a fost însă cea referitoare la planul de sistematizare a satelor. Înainte de întâlnirea de la Arad, oficialii ungari împreună cu mass-media și oamenii de cultură unguri au condamnat cu tărie planul de sistematizare – *demonic și criminal* au fost două dintre principalele adjective folosite –, având succes în a mobiliza o rezistență internațională. La întoarcerea de la reuniune, autoritățile ungare au declarat prin vocea lui Grósz : „Una din cele mai importante chestiuni, cea a planului de sistematizare, rămâne în continuare în picioare. Am auzit multe lucruri despre această acțiune. Din diferite ziare am aflat noi informații, unele din fraze pline de aluzii. Vrem și noi să știm care este adevărul despre acest plan”³. Major, un alt membru al delegației ungare, oferea o versiune revizuită asupra manierei în care delegația lor se raportase la acest subiect. Provoacat într-un interviu al televiziunii maghiare, în care explica de ce remarcile lui Grósz păreau că „trebuie să ne schimbăm atitudinea, acum, având noi informații”, Major declara : „Am cerut conducătorului român să examineze consecințele planului pentru zona rurală asupra minorităților, și cum ar putea fi suspendată implementarea sa... Avem nevoie de mai multă informație pentru a ne întări argumentele și pentru a lua o poziție mai fermă”⁴.

La cererea Ungariei, partea română a fost de acord în principiu ca o delegație ungară și una locală oficială să arunce o privire asupra planului de sistematizare, atât în zonele locuite de etnici maghiari, cât și în alte regiuni. Numărul de membri

1. *Ibidem*, f. 115

2. *Ibidem*, f. 117

3. *Ibidem*, ff. 115-116.

4. *Ibidem*.

ai delegațiilor și orele de vizită rămâneau a fi negociate. Șansele ca o delegație maghiară să poată influența sau chiar monitoriza sistematizarea rurală păreau nerealiste. În ciuda impresiei de eșec al acestei întrevederi, Major admitea că planul rural a fost una dintre chestiunile în privința cărora nu s-a ajuns la nici un fel de progres, căci partea română considera ca fiind o problemă ce ținea strict de politica internă, nesuportând o intervenție din afară¹.

În această perioadă, în mediile de informare maghiare se înregistra o creștere a spațiilor rezervate disputelor cu Bucureștiul, mai ales după întrevederea Grósz-Ceaușescu de la Arad. Chesiuena cu vecinii români devine în toamna anului 1988 deosebit de importantă în Ungaria. Corespondentul postului Europa Liberă la Budapesta informează că în această perioadă „este aproape imposibil să nu auzi discutându-se despre problemele cu România. O face oricine – chiar fără să fie solicitați – de la oficialitățile guvernamentale până la șoferii de taxi sau la ospătarii din restaurante. Iar mini-demonstrațiile răsar și ele, oriunde se adună mai mulți oameni. Pancartele în general cer două lucruri: «libertate în România» și renunțarea la planurile de dărâmare a satelor”². Între România și Ungaria mai era și problema refugiaților români, care suscita, la Budapesta, discuții aprinse. Autoritățile maghiare cereau tot mai insistent ca problema minorității maghiare din România, considerată o *minoritate destabilizată*, să fie adusă pe scena internațională. Mediile de informare, care până în anii '80 nu abordau chestiunea minorității maghiare din Transilvania, au devenit un larg ecou al ei³.

Liderii maghiari considerau că este imposibil să se mai continue mult cu un comportament imatur sau să se mențină o comunicare atât de distantă între state vecine. Această comunicare deficitară includea practici precum discursuri în locuri situate în proximitatea graniței româno-ungare. De pildă, pe 21 iunie, Imre Pozsgay, vorbea la Gyula despre sentimentul de alarmă pe care îl avea față de planul rural românesc. Două luni mai târziu, în ziua în care a avut loc întâlnirea cu liderul de partid ungar Károly Grósz la Arad, Ceaușescu reafirma dedicarea sa specială pentru planul de reorganizare teritorială, vorbind la Pecica, o comună de la granița României cu Ungaria⁴.

Pentru unii observatori occidentali, distanța de comunicare, privită ca un zid între România și Ungaria, aducea mai degrabă a nouă versiune de Cortină de Fier, percepție întărită de împușcarea celor care încercau să treacă granița ilegal. Hărțuirea vizitatorilor străini la frontieră era de asemenea o practică comună, fiind uneori chiar sporită, ca în cazul turiștilor maghiari în preajma demonstrației

1. *Ibidem*, f. 116.

2. *Ibidem*.

3. *Ibidem*.

4. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, 16 septembrie 1988, *The Rural Resettlement Plan, Four Case Studies*, f. 93.

împotriva planului rural, din 27 iunie de la Budapesta. Ba mai mult, publicațiile maghiare au fost interzise în țară, ca fiind subversive sau de factură religioasă.

Județele Satu Mare, Bihor, Arad și Timiș găzduiau o minoritate considerabilă de maghiari: 38%, 31%, 14%, respectiv 10%, din populația locală conform recensământului din 1977. În același an, etnicii germani alcătuiau 8% din totalul populației din județul Arad și 12% din Timiș. Numărul lor a scăzut drastic în ultimii ani ai deceniului opt, din cauza emigrației masive către RFG. În anul 1977, erau înregistrați 20.000 de sârbo-croați în județul Timiș, adică aproximativ 3% din totalul populației din întregul județ. Deoarece exista o asemenea diversitate etnică în vecinătatea Ungariei și a Iugoslaviei, planul pentru zona rurală din proximitatea frontierei s-a aflat în atenția statelor vecine mai mult decât altele. Mulți cetățeni maghiari sau iugoslavi profitau de înțelegerea specială care facilita plimbarea în zona de graniță, pentru a vedea cu ochii lor ceea ce se întâmpla în imediata apropiere, pe teritoriul românesc. Unii vizitatori occidentali au încercat la rândul lor să afle despre ce era vorba de fapt cu acest plan de sistematizare teritorială, care dădea atâtea bătăi de cap vecinilor României. Circula ideea că aproape de frontiera ungară situația oamenilor devenea tot mai dificilă. Se spunea că în satele cu o puternică minoritate germană sau maghiară de lângă graniță, planul de sistematizare va fi implementat de o manieră mult mai dură. Ceea ce uimea Occidentul, respectiv țările est-europene care se opuneau programului, era că regimul românesc nu dădea nici un fel de atenție protestelor, ba chiar părea nici să nu-i pese, nici măcar atunci când riscul provocării unor reacții internaționale devenise destul de ridicat. O analiză asupra progresului programului detaliat pentru cele patru județe din zona de vest a țării, realizat de Dan Ionescu pentru rapoartele de la Europa Liberă în limba engleză, pare să confirme acest fapt¹.

În județul Satu Mare, programul de sistematizare a lovit mai întâi orașul Satu Mare, capitala de județ. Conform rapoartelor oficiale românești, orașul avea unul dintre cele mai frumoase centre civice din țară. În realitate, după opinia mass-mediei străine, centrul părea a fi un oraș într-un alt oraș, definiție ce sugerează că noul centru era un eșec față de arhitectura tradițională, de factură central-europeană, ce fusese măturată din calea buldozerelor. Aparent acum venise rândul zonelor rurale. Comuna Odoreu, de plidă, își pierdea trei dintre cele șase sate componente: Eteni, Vânătoești și Cucu. Cele rămase erau restructurate în acord cu un model uniform.

În județul Bihor, imagini ale satului Nojorid, cu clădiri de beton tipice pentru noul stil al epocii, au fost preluate de presa străină din presa românească și comentate. La fel a fost cazul articolului din *Scântea*, din luna iulie, despre urbanizarea comunei Valea lui Mihai².

1. *Ibidem*.

2. *Ibidem*.

În județul Arad, cu prilejul vizitei lui Nicolae Ceaușescu la Pecica, o comună de lângă Arad cu o populație mixtă de români și etnici maghiari, ce era programată să devină oraș agroindustrial, liderul român a menționat că planul trebuie urmat cu seriozitate, cu chibzuială și în mod gradual, amestecând vechiul cu noul. El adăuga totuși că planul nu putea fi încheiat în doi sau cinci ani, remarcă ce a fost interpretată imediat de unii observatori occidentali ca o dorință de a încetini procesul, într-un gest de bunăvoință față de partea maghiară. Cu toate acestea, Ceaușescu a spus că noul centru civic al comunei trebuia să fie gata până în 1995, iar planul definitivat complet până în anul 2000, program valabil pentru întreaga țară în celebrul discurs din 3 martie 1988. Mai mult, o remarcă și mai încurajatoare a lui Ceaușescu făcută la Pecica despre nevoia de a prezerva casele în stare bună, existente deja, redată de Radio București, părea să fi scăpat cu totul ziarului *Scânteia*, care nu menționează nimic în acest sens¹.

Scânteia publica, în aceeași zi în care a avut loc întâlnirea dintre Ceaușescu și Grósz, pe prima pagină, o telegramă care în mod evident fusese pregătită dinainte, ca fiind trimisă lui Ceaușescu de către locuitorii din satul Agrij (județul Satu Mare), în care solicitau să le transforme comuna în oraș agroindustrial, în ciuda faptului că avea o populație de doar 2.500 de locuitori. În același timp, telegrama amintea de tragicele evenimente de la Treznea, un sat din componența comunei Agrij, produse pe 9 septembrie 1940, „când trupele fasciste horthyiste au ucis 86 de locuitori fără apărare”. Telegrama, ce făcea referire la „martirii de la Treznea”, era, conform ziarului *Scânteia*, o avertizare împotriva oricărei încercări de a agita spiritele în direcția naționalismului, urii și șovinismului, deși era în realitate o încercare clară de a manipula animozități istorice între români și maghiari.

În județul Timiș exista o minoritate germană – șvabii, etnici germani colonizați de Imperiul Habsburgic în secolul al XVIII-lea, alături de unguri, sârbi, croați, bulgari, țigani. Deși populația germană era în continuă scădere, Republica Federală Germană își exprimase deja nemulțumirea față de acest proiect, întrucât era o amenințare la adresa patrimoniului german din România. În cazul Banatului, discuțiile s-au concentrat mai mult asupra comunei Lovrin, una dintre comunele timișene ce urmau să devină orașe agroindustriale. Comuna cuprindea patru sate : Lovrin, Gottlob, Tomnatic și Vizejdia, iar populația lor era inițial de origine șvabă, însă mulți români din Vechiul Regat au umplut golul creat de emigrarea acestora. Până și primarul era fiu al Banatului prin adopție².

În lipsa unor informații directe și concrete, ziariștii străini analizau comportamentul și spusele conducătorului de la București, pentru a înțelege intențiile sale. Pe 14 septembrie, Ceaușescu trecea prin satele Lovrin și Gottlob în cursul unei vizite de lucru în județ. În centrul comunei i-a fost arătată o schiță a viitorului

1. *Ibidem*.

2. *Ibidem*.

oraș, despre care acesta ar fi spus că eforturile de modernizare și dezvoltare ar trebui urmărite cu mai mult interes și seriozitate. Presa străină observa cu îngrijorare tocmai faptul că Ceaușescu a ales să viziteze această comună mai degrabă obscură la granița de vest a țării – despre care s-a vorbit la televiziune –, ceea ce sugera determinarea sa de a merge mai departe cu planul de sistematizare¹.

Celelalte țări socialiste

Încălcările drepturilor omului în România nu au fost denunțate numai de Ungaria, ci și de grupuri independente din Polonia și Cehoslovacia. O a doua demonstrație a fost organizată în prima săptămână a lunii februarie, la Varșovia, de membri ai Partidului Socialist Ilegal, împreună cu activiști ai Solidarității. Acțiunea s-a încheiat în fața Ambasadei României, unde participanții au strigat sloganuri împotriva lui Nicolae Ceaușescu și au distribuit pamflete. Aproximativ 20 de demonstrații au fost reținute de poliție².

În Cehoslovacia, grupul Chartei 77 făcea un apel către toate grupurile de pretutindeni pentru a suna alarma cu privire la planul de reorganizare rurală al lui Ceaușescu, care era descris ca o încercare de a transforma populația în victime pasive ale aspirațiilor magalomanice, precum și ca un asalt alarmant asupra esenței individualității umane. Declarația adăuga că pericolele întâlnite de români erau pericolele cu care *ne confruntăm toți* și că putem fi puternici doar dacă suntem solidari³. Chiar și *Rudé právo*, oficiosul cehoslovac al partidului, ținea partea Ungariei. Cehoslovacia avea, la rândul său, o minoritate substanțială de etnie maghiară, iar relațiile între Praga și Budapesta cunoscuseră fricțiuni de-a lungul vremii. Pe scurt, sovieticii și statele loiale acestora se plasau de partea ungară⁴.

În ziua de 17 august 1988, 36 de scriitori cehi și slovaci, două comunități care nu aveau obiceiul de a acționa împreună în public, au redactat pentru presă o declarație împotriva buldozerelor românești. În cursul lunii august, o scrisoare deschisă adresată lui Károly Grósz și publicată de *Magyar Hírlap*, formula un apel pentru intensificarea ajutoarelor necesare refugiaților. În acea lună, televiziunea maghiară transmisese un film scurt, mut și zguduitor, realizat de un grup de artiști,

1. *Ibidem*, ff. 94-95.

2. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, 2 martie 1989, 7. *Romania in the Dock. Criticism from the East*, f. 168.

3. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Michael Shafir, 20 iulie 1988, *Politics, Old Games, New Rules, Escaladation of Ceaușescu's Nationalist Campaign*, f. 575.

4. *Ibidem*.

care prezenta imagini foarte frumoase de sate românești, rase progresiv ca de lama unui brici. Totodată, se organizau tot mai multe concerte, expoziții și meciuri de fotbal în beneficiul refugiaților români¹.

Către sfârșitul anului 1988, presa din exil dădea la iveală alte neajunsuri din țară: era vorba de disidenții români cărora nu li se permisesse să participe la conferința est-europeană asupra drepturilor omului, sponsorizată de Sindicatul Solidaritatea din Cracovia. Cu toate acestea, unii români au reușit să-și facă cunoscută opinia în ceea ce privește strategia politică și morală a regimului. Conferința din Cracovia a făcut posibile câteva rezoluții prin care se protesta împotriva represiunii din România, propunând unele modalități concrete de acțiune împotriva abuzurilor. Doina Cornea și Gabriel Andreescu vorbeau, în textul trimis Conferinței, despre o schimbare interioară și despre o trezire spirituală. Doina Cornea menționa că grupările de opoziție est-europene trebuie să fie solidare pe plan internațional și să organizeze acțiuni de protest împotriva încălcării drepturilor omului.

Conferința de la Cracovia a primit un apel din partea Doinei Cornea, alături de alți 12 etnici români din Transilvania, pentru a publica o scrisoare în care cerea guvernului român să abandoneze imediat planul de sistematizare rurală, să informeze opinia publică cu toate datele despre această acțiune și să organizeze un referendum național pe acest subiect. Era pentru prima dată când cetățenii români protestau public împotriva planului așa-zis de sistematizare. Până în acest moment, acel plan nu stârnise decât proteste în străinătate, în special în Ungaria².

Grupul „România Liberă”, format din refugiați români în Ungaria, activi politic, cu sprijinul cercurilor democratice ungare, lansa cu prilejul Conferinței de la Cracovia un program în 10 puncte cu propuneri de reforme. Grupul făcea public programul la o demonstrație în preajma Ambasadei române din Budapesta pe 23 august 1988, cu ocazia celei de-a 44-a aniversări a venirii la putere a Partidului Comunist Român. Grupul nu a putut trimite delegați la Cracovia pentru că membrii săi erau refugiați fără documente valide de călătorie. Totuși, reprezentanți ai opoziției ungare au făcut public programul lor la Conferința de la Cracovia, care solicita, printre altele, anularea planului de distrugere a satelor, considerat ca leagăn al tradițiilor și al culturilor naționale românești – cerință care în mod evident a fost ignorată de conducerea de la București.

Într-o scrisoare deschisă în care mulțimea președintelui Sindicatului Solidaritatea, Lech Wałęsa, pentru sprijinul rezistenței contra demolării satelor din România, cele două mișcări democratice ungare – Mișcarea Inițiativelor Libere și Forumul

1. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Emil Hurezeanu, *International Press on Romania*, 11 august 1988, f. 60.

2. *Ibidem*, f. 84

Democratic Ungar –, împreună cu nou-înființatul Comitet Ungar Independent pentru Apărarea Transilvaniei, făceau apel la organizarea de proteste coordonate împotriva despotismului din țară. Aceștia susțineau că o rezistență eficientă poate fi posibilă doar printr-o alianță internațională a forțelor democratice și prin stabilirea unor legături active de solidaritate între oamenii din Europa de Est.

Într-un alt apel, Organizația Ungară Independentă SOS Transilvania urgenta membrii grupărilor est- și vest-europene apărătoare ale drepturilor omului, ecologice, studențești, religioase, asociații profesionale de arhitecți, de istorici de artă și etnografi care vizitează Transilvania să inventarieze ceea ce urma a fi pierdut dacă satele ar fi fost distruse și să aducă o consolare morală și materială locuitorilor acelor sate. Prezența lor ca observatori din afară se dorea să aibă ca efect descurajarea sau încetinirea autorităților locale în a implementa planul de demolare.

Mai multe rezoluții privind România au fost unanim adoptate la Conferința de la Cracovia. Una dintre rezoluții cerea eliberarea deținuților politici, a doua solicita anularea planului de sistematizare a satelor, iar a treia condamna discriminarea minorităților naționale din România. O altă propunere venea din partea unui grup de tineri scriitori etnici germani din Banat, asupra cărora se făcuseră presiuni să emigreze din țară. Aceștia, la rândul lor, chemau la o campanie internațională pentru a informa oamenii despre abuzurile din România¹.

Și austriecii se arătau interesați de politica faraonică a conducătorului român de a transforma lumea rurală din temelii. Pe 8 septembrie 1988, postul Europa Liberă amintea într-un reportaj transmis la ora 23.10 despre „unul dintre subiectele arzătoare ale zilei” : tema dărâmării satelor din România, abordată de televiziunea austriacă într-una dintre emisiunile ei cele mai importante. Titlul emisiunii era sugestiv : „Făcut una cu pământul sau despre politica lui Ceaușescu de distrugere a satelor”. Reportajul informa că austriecii au încercat să aducă în emisiune și un avocat al planurilor de sistematizare, apelând la ziarul *Neuer Weg* și la Ambasada română din Viena. *Neuer Weg* a ignorat însă apelul, iar Ambasada României a reacționat trimițând o notă de protest împotriva difuzării emisiunii, în numele „neamestecului” care fusese invocat în repetate rânduri².

Între timp, în capitala vest-germană, președintele Parlamentului, Philipp Jenninger, a criticat încălcarea drepturilor omului de către autoritățile române, într-un interviu acordat postului de radio Deutsche Welle. Jenninger a deplâns faptul că regimul de la București a semnat Acordurile de la Helsinki pentru a nu-și onora apoi

1. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, 16 septembrie 1988, 7. *Romanian Dissidents Appeal to Human Rights Groups at Cracow Conference*, ff. 103-104.
2. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, R. Petruțian, *Romanian Broadcasting Department*, Program title. Political program No. 556, air date sept. 8, 1988, f. 58.

propria semnătură cu care s-a obligat să respecte prevederile acestora. Președintele Bundestagului a negat însă că datoria Germaniei Federale ar fi să încurajeze emigrarea populației germane din România. În ceea ce privește minoritatea germană, exista o altă discuție. În completare trebuie spus că presa românească din exil condamna ideea că Bonnul plătea regimului de la București o sumă considerabilă pentru fiecare etnic german. Se sugera că era posibil chiar ca insistența vest-germanilor pentru a grăbi procedura de emigrare a sașilor și șvabilor din România în august 1988, pentru care aceștia erau dispuși să plătească sume chiar mai mari¹, să aibă o oarecare legătură cu distrugerea satelor din Transilvania.

Radio Europa Liberă preciza că prăbușirea României în dezastru economic și dezintegrare socială nu poate fi ignorată la Budapesta, așa cum poate fi ignorată în alte părți. Legăturile geografice și etnice îi obligă pe unguri să vădească un interes nemijlocit față de marșul forțat înspre Evul Mediu pe care l-a început România”². Emil Hurezeanu vorbea de circa 10 până la 20.000 de persoane care s-au refugiat în Ungaria din România, unde condițiile s-au înrăutățit: „Și mulți vor mai trece frontiera”, remarca el, dacă Ceaușescu accelerează campania de dărâmare a circa jumătate din satele țării până în 2000. El arăta că Ceaușescu pretinde că țărani trebuie să se mute la bloc, iar agricultura să fie sistematizată prin eliminarea gospodăriilor individuale, dar în realitate, campania va duce la dispariția căminelor și a identității culturale a multor dintre cei aproximativ două milioane de etnici unguri și un sfert de milion de etnici germani. Moscova nu părea însă dispusă să exercite același fel de influență și presiune pe care le-au exercitat Statele Unite în cazul Marcos. Este paradoxal, constată acesta, că într-un caz în care mulți din străinătate ar saluta o intervenție sovietică în Răsăritul Europei, Mihail Gorbaciov pare să nu se gândească la altceva decât să aștepte dispariția lui Ceaușescu, sperând probabil într-o lovitură de palat după moartea dictatorului român. La rândul lor, maghiarii, oricât ar fi de îngrijorați de instabilitatea crescândă de la frontiera lor, dau înapoi atunci când se ridică problema intervenției. Este limpede că nu vor să încurajeze Moscova să creadă că o intervenție în Europa răsăriteană continuă să fie o opțiune. Ei au investit prea mult în *perestroika* pentru a o pune în pericol printr-o eventuală compromitere a lui Gorbaciov într-o încercare de rezolvare a crizei din România. Ceaușescu a mers pe linia izolării țării tocmai pentru a evita pe cât posibil presiunile ce pot fi exercitate asupra sa pentru a-l face să demisioneze³.

1. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, Emil Hurezeanu, *International Press on Romania*, 11 august 1988, f. 205.

2. *Ibidem*, f. 209.

3. *Ibidem*, f. 210.

Hurezeanu explica faptul că sovieticii dispun de mijloace sub forma livrărilor de energie și alte pârgurii pentru a-l opri sau modera pe Ceaușescu, dar acest lucru ar însemna o pată pe stilul conducerii lui Gorbaciov.

Ideea expusă mai sus a fost preluată din *The Washington Post*, publicat în Statele Unite, „indiciu sigur al mutației radicale care a intervenit în Occident în perspectiva acestuia față de Ceaușescu și regimul său”¹. Iar faptul că articolul din *Rudé právo* arăta simpatie față de poziția ungară însemna că Moscova susține cauza maghiară². În linii generale, oficialii sovietici au declarat public că nu aveau intenția de a interveni. Într-o vizită la Budapesta din aprilie 1987, Ligachev, membru al Biroului Politic sovietic, a spus că „atâta vreme cât se pune problema naționalistă, acest lucru trebuie discutat de cele două țări vecine, Ungaria și România. Acesta spusese că erau două țări prietene cu același sistem social și că Uniunea Sovietică nu va juca un rol de arbitru, în orice caz nu fusese rugată să o facă”³.

În martie 1989, când criticile veneau fluviu atât din Vest, cât și din Est, comunitatea internațională lua măsuri concrete împotriva încălcării drepturilor omului în România. Pe 9 martie, Comisia Națiunilor Unite a Drepturilor Omului din Geneva, adopta o rezoluție prin care cereau să se pună sub observație respectarea drepturilor omului din România. Documentul, care exprima îngrijorarea cu privire la încălcarea drepturilor omului și libertăților fundamentale ale românilor, avea ca punct principal controversatul plan de sistematizare a satelor, precum și tratamentul aplicat minorităților etnice. Se atrăgea atenția totodată și asupra aflului de refugiați din România. Era pentru prima dată după 1982 (când Polonia fusese subiectul unei astfel de anchete), când Comisia Națiunilor Unite semnala o țară comunistă pentru a fi investigată. Și mai semnificativ este însă faptul că era pentru prima dată când un membru al Pactului de la Varșovia, și anume Ungaria, se alătura țărilor vestice (Australia, Austria, Franța, Portugalia, Regatul Unit, Suedia, Germania de Vest) pentru a cere o investigație asupra respectării drepturilor omului într-o țară comunistă aliată. Reacția României a fost furioasă. Delegatul român a descris rezoluția ca fiind o imixtiune brutală în treburile interne și a declarat că Bucureștiul o găsește nulă. Acesta a reiterat ideile revizioniste ungare și că țara sa nu va permite investigatorilor Națiunilor Unite să opereze în interiorul țării⁴.

Ungaria a încercat să evite polemicele publice cu România referitor la acuzațiile pe care aceasta i le aducea, despre care a declarat că erau neadevărate. Pe 6 martie, ministrul de Externe român și ungar, Ioan Totu și Péter Várkonyi, s-au întâlnit la Viena. Deși Várkonyi a insistat asupra îmbunătățirii relațiilor bilaterale,

1. *Ibidem*, ff. 210-212.

2. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, *Romania in the Dock*, 20 iulie 1988, f.n.

3. *Ibidem*, f. 575.

4. *Ibidem*.

omologul său român părea mai interesat de a critica mass-media ungară. Secretarul de Stat ungar al Afacerilor Externe, Gyula Horn, a spus într-un interviu dat televiziunii ungare că disputa româno-ungară nu era atât de serioasă încât să zdruncine Pactul de la Varșovia din temelii, dar recunoștea că vor exista consecințe. Întrebat dacă aceasta poate duce la izolarea României pe plan internațional, Horn a replicat că Ungaria nu urmărește acest lucru. Totuși, pe 10 martie, Radio Budapesta raporta despre Comisia Politică a Parlamentului European că făcea apel la o politică coordonată spre a izola guvernul român și de a declara președintele român *persona non grata* pe scena internațională¹.

În aceeași perioadă, a existat un alt eveniment care accentua tensiunea dintre București și Budapesta, un motiv în plus pentru ca România să-și cheme ambasadorul de la Budapesta. Este vorba despre interviul dat pentru televiziunea maghiară, din data de 31 iulie, de M.S. Regele Mihai, cuvintele regelui fiind calificate la București drept „antiromânești, anti-socialiste și fasciste”, limbaj folosit de regulă de Ceaușescu pentru toate manifestările ce i se păreau ostile. Regele a vorbit despre tinerețea și abdicarea sa, expunându-și părerea despre situația actuală din țară. El afirma că ideea unei *națiuni omogene* este o absurditate pentru că fiecare țară se compune din regiuni cu tradiții și culturi diferite. Asimilarea poate să fie realizată cu forța, dar aceasta nu este o metodă acceptabilă, adăuga Regele Mihai. Programul de sistematizare era descris de rege drept o crimă împotriva umanității, un program barbar ce se realiza pentru obținerea unui control strict asupra populației. Ziarele *Le Monde* și *Libération* din 5 august aminteau interviul acordat de rege. *Le Monde* sublinia deteriorarea relațiilor dintre România și Ungaria, politica regimului Ceaușescu de asimilare forțată a minorităților, precum și situația celor zeci de mii de refugiați români în Ungaria. Toate acestea – scria cotidianul francez – au contribuit la izolarea diplomatică crescândă a României².

În ciuda acestei situații conflictuale, într-un interviu acordat de Károly Király oficiosului maghiar *Népszabadság*, apărut la 5 august 1989, acesta își făcea cunoscută credința că se va realiza și la nivel guvernamental un compromis româno-maghiar într-un viitor apropiat. Aceasta deoarece între cele două popoare și mai ales între oamenii din Ardeal există de secole pace. El susținea că propaganda oficială anti-maghiară nu are efect asupra unor mase importante de români din Transilvania și că din punct de vedere material românii trăiesc la fel de greu ca și minoritățile naționale. În ciuda împrejurărilor, Király se arăta destul de optimist cu privire la transformarea democratică a țărilor est-europene, motivul acestui optimism fiind transformarea vizibilă a Uniunii Sovietice. Existența forțelor de opoziție, o situație nouă pentru țările comuniste care au început reforma, era văzută ca o garanție

1. *Ibidem*.

2. Dinu Zamfirescu, „Interviu al M.S. Regelui Mihai la Televiziunea Maghiară”, *Dialog*, iulie-august 1989, nr. 101/102, pp. 27-28.

a înnoirii comunismului și îndreptarea către o societate în care să se guverneze după metode democratice¹.

Articolul intitulat „Cazul României”, apărut în ziarul elvețian *Neue Zürcher Zeitung*, un jurnal profesionist și obiectiv, oferea o perspectivă cu adevărat imparțială asupra întregului tablou.

Sub regimul colectivist al lui Ceaușescu au de suferit toți cetățenii României. Distrugerea satelor nu se mărginește doar la Transilvania, unde de fapt întotdeauna majoritatea locuitorilor au fost românii. Sistemizarea rurală a dus la un conflict deschis între Budapesta și București, și este lăudabil și de înțeles că guvernul maghiar protestează împotriva distrugerii unei părți a patrimoniului cultural european. Cauza cea bună nu este însă servită atâta vreme cât sistemizarea rurală este prezentată ca o problemă între minoritatea maghiară și germană, pe de o parte, și cea română, pe de altă parte. Tratatamentul rezervat minorităților naționale este un capitol trist în sine, dar de atenție trebuie să se bucure și românii lipsiți de drepturi. Și în Maramureș, Moldova și Muntenia, cultura populară este condamnată la moarte, prin punerea în operă a distrugerii satelor. Cine vrea să se opună politicii lui Ceaușescu nu trebuie ca în același timp să și-i facă dușmani și pe români².

Ampla acțiune de protest care a pornit din Ungaria a avut un impact mult mai mare decât în oricare altă țară care și-a manifestat opoziția față de proiectul de sistemizare a satelor din România. Aceasta deoarece miza era mult mai mare. Pe de o parte, era vorba de proximitatea geografică, aproape de frontiera maghiară se întâmplau lucruri care nu puteau fi ținute secret. Pe de altă parte, exista o chestiune de natură ideologică, conducerea română avea o altă concepție asupra socialismului și considera totodată că viața ungarilor din România nu privește Ungaria și că problema naționalităților fusese rezolvată – ceea ce contravenea total opiniilor vecinilor de la vest. Cea mai profundă însă era problema de natură naționalistă, fapt ce atingea aspecte istorice și deci redeschidea răni mai vechi. Sistemizarea rurală a făcut ca unele dintre acestea să revină la suprafață, deși intenția celor care protestau era nobilă – de a salva satele românești de la distrugere.

Trebuie să remarcăm cât de vehemente și cât de bine organizate au fost protestele organizate în Ungaria în această perioadă. Prin intermediul mass-mediei și al factorului politic, populația a fost mobilizată, împreună cu diferite organizații, de la cele pentru protecția mediului, a patrimoniului până la cele de fotografi etc. ;

1. „Într-o Europă pluralistă orice dispută națională își va pierde sensul”, text prezentat de Neculai Constantin Munteanu la postul de radio Europa Liberă, *Dialog*, septembrie-octombrie 1989, nr. 103/104, pp. 37-39.
2. Arhiva IICCMER, *Buletin „Radio Free Europe”* (iulie 1988), Romanian Section, fond Ion Dumitru, 1-474, E. Hurezeanu, 18 august 1988, *International Press Review on Romania*, f. 268.

societatea civilă a reacționat în mod uimitor. Populația Budapestei a răspuns apelului la protestul împotriva dărâmării satelor din România, iar manifestația din 27 iunie 1988 înregistra un fapt fără precedent, fiind cea mai mare demonstrație independentă de acest gen de după Revoluția din 1956 din Ungaria.

Un aport însemnat în cadrul acestui conflict l-a avut exilul românesc, ai cărui membri au fost atenți la modul în care au evoluat lucrurile și care au oferit o perspectivă realistă asupra evenimentelor. Membrii exilului românesc erau conștienți că pericolul frontierelor nu exista și aveau o viziune logică în ideea de a salva satele românești – principalul obiectiv. După cum și exilul românesc era împotriva regimului de la București, se bucurau chiar de astfel de acțiuni de protest, în speranța că ceva se va schimba în țară. Presa exilului oferă un bogat material documentar care ne ajută să înțelegem starea de spirit a acelor ani. Tot din presa din exil aflăm, de exemplu, că intervenția Regelui Mihai pentru televiziunea maghiară a provocat iritare maximă liderilor comuniști din țară.

Este important faptul că se sublinia în mod oficial, în repetate rânduri, că prin protestul lor nu erau atacate frontierele, nici poporul român, ci regimul Ceaușescu, pentru a nu oferi ocazii de a degenera conflictul. Situația din România ajunsese prea departe: țara era închisă ermetic, iar Ceaușescu nu părea dispus la nici un fel de schimbare, deși acest lucru era așteptat de toată lumea. Ceaușescu respingea orice fel de sugestie sau acuzație din afară, acuzând la rândul său de iredentism și acte de șovinism, respingând chiar ideea unei echipe de experți internaționali imparțiali care să verifice situația drepturilor omului în România. Orice încercare de dialog din partea vecinilor maghiari era refuzată, iar regimul din țară se izola tot mai mult. Protestele din Ungaria au făcut să se miște lucrurile și din partea celorlalte țări socialiste, deși inițial avuseseră o atitudine neutră.

Criza regională de natură național-ideologică dintre România și Ungaria a constituit unul dintre focarele care au dus țara noastră la o criză și mai adâncă, dincolo de cea internă de natură economică, culturală și morală, respectiv la autoizolarea și mai accentuată a statului român. Agitația care s-a creat în jurul problemei minorităților, în special cea maghiară, a contribuit în mod substanțial la internaționalizarea cazului românesc la nivelul factorilor politici și al mass-mediei. Protestele din Ungaria au determinat schimbarea percepției față de regimul din România, creând un precedent pentru acțiunile care s-au declanșat ulterior în celelalte țări din Occident. Toate acestea semnalau starea fragilă și tot mai incomodă în care se găsea regimul Ceaușescu și faptul că în aceste împrejurări era imposibil să se ajungă la un numitor comun; doar evenimentele din decembrie 1989 aveau să aducă cu sine și stingerea acestui conflict.